

arenaessä PUBLICERAT: RUNT 7 TIMMAR SEDAN AV: SIGURD BERGMANN

Om döendets konst

Bild: Pixabay

ETIK Denna helg minns vi våra döda, och coronaåret 2020 bör det ske i försoningens tecken. Ett pandemimuseum kan hjälpa oss att empatiskt läka tidens sår, skriver Sigurd Bergmann.

Att minnas sina döda utgör en av de djupaste mänskliga färdigheterna. Förmågan att vårda döende och att sörja och vårda minnet av dem delar vi bara med ett fåtal högre utvecklade djur så som elefanter, schimpanser och delfiner. Kyrkogårdar utgör följdriktigt betydelsefulla platser, ofta belägna i städernas centrum även om modernistisk stadsplanering under en tid förpassade dem till marginalen, intill motorleder, reningsverk och smutsiga fabriker.

Sigurd Bergmann
Professor

Sigurd Bergmann är professor emeritus i religionsvetenskap (Trondheim, Uppsala, Lund, München), sekreterare för European Forum for the Study of Religion and the

I medeltidens Europa talade man om *ars moriendi* och betraktade "döendets konst" som en framstående social dygd. I Asien och Afrika utgör än idag anfädersreligionen ett bärande drag i kulturen (tom. i ett kommunistiskt Kina). Minnet av våra döda bör vi vårda, även om fascismens **futurister** år 1906 våldsamt uppviglade till att "förstöra museer och bibliotek" och "bekämpa" feminism och varje "utilitaristisk feghet".

Environment,
ledamot i Det
Kongelige Norske
Videnskabers
Selskab och medlem
i Vetenskapsforum
Covid 19.

Hur mycket man än föraktar svagheten och döden, fortsätter de som gått före oss att leva på ett svårbegripligt sätt ibland oss. Inte bara för vår egen utan framför allt för de framtida generationernas skull ter sig minnet av dem som gått bort oundvikligt nödvändigt. Även ett uthålligt naturumgänge livnär sig ur detta minne. I sådan likhet behöver vi även läsa klimathistorien när forskarna bland annat borrar sig ned genom polarisen till vädersituationer i tider långt bortom vår föreställningsförmåga för att analysera jordens nuvarande och kommande tillstånd. Särskilt dem som har lidit under våld och mött en ond bråddöd behöver vi vörda om vi vill skapa ett beboeligt medmänskligt, hållbart och rättvist världssamhälle som det är värt att leva i för alla.

Någonting står dock uppenbarligen inte rätt till med denna kulturella grundkod och förmåga i Sverige idag. Redan långt före pandemin var landet bland de andra europeiska nationerna känt för att vara modernistiskt bäst på att förtränga det förflutna till förmån för framtiden. Längre har Sverige varit känt bland historiker att utmärka sig genom det lättstyrda folket som gör det lätt för politiken.

"Framåt framåt, snabbare snabbare, mer och

mer” lyder ända sedan **Chaplins** *Moderna tider* strategin för både kapitalismens och socialismens stadiga acceleration av produktion, konsumtion och prestation. Träffande karakteriserar **Hans Magnus Enzensberger** således i kapitlet *Svensk höst* i sin klassiska *Ach, Europa!* Sverige som är så upptagen av sin omsorg om medborgarna att det övergår i ett omyndigförklarande av befolkningen som måste ledas. Den rationellt förordade historielösheten, där man hårdhänt strukturerar om hela livet uppifrån och ned, observerar författaren bara som ett av olika symptom på landets tillstånd.

Även **Peter Weiss** - som i sin *Motståndets estetik* explicit utvecklar det historiefilosofiska kravet på att låta minnen bidra till “de förtrycktas självbefrielse” beskriver på liknande sätt hur det självgoda borgerskapet avgränsar sig från **de icke anpassade** i 50-talets välfärdssamhälle.

Medan historietolkningen i Tyskland efter världskrigen ända till idag utgör en framstående kulturell konst, vilket speglar sig i begrepp som *Vergangenheitsbewältigung* (uppgörelse med det förflutna) och *Erinnerungskultur*, ter den sig i Sverige snarare som ett öppet, osynligt blödande sår.

Först på 1980-talet började man i Sverige (även i Schweiz) trevande närma sig frågan om hur Förintelsen och förträngningen av den präglade det egna landet och ifrågasätta ”**myten om neutralitet**” Möjligtvis är landet ”**fredsskadat**” så att det inte bara leder till att man avvecklar krisberedskapen utan även påverkas i förmågan att minnas samtidskriser? Möjligtvis medför den hyllade konsensus-kulturen en ödesdiger **rädsla för värdekonflikter** och kritiska debatter för allas

bästa? Måhända är det därför inget att förvåna sig över när även den pågående pandemin hanteras med samma besynnerliga medicin, nämligen att blanda av och förtränga det smärtsamma i samtidshistorien, i ett slags kollektiv kulturneuros.

Av idag (28 oktober 2020) **5927** döda (knappt 5 gånger så många som i Tyskland och Danmark, 9 gånger så mycket som i Finland, och drygt 10 gånger så mycket som i Norge) samt ca **25 000-100 000** långtidscovid-lidande hade vi, enligt pålitlig expertis, kunnat undvika ca 5000 döda och många långtidssjuka. I höst ökar infektionstalen återigen snabbt i ett antal regioner, och mänskliga livsöden omformas till grafer med kurvor och staplar i folkhälso-teknokraternas presskonferenser. **Stockholm, Skåne och Västra Götaland** mäter 26 oktober en fördubbling av nya infektioner jämförd med veckan före höstlovet.

Nödvändiga ”**kraftåtgärder**” låter (återigen) vänta på sig. Skälen till regeringens och FHMs besvärande oförmåga att skydda befolkningens liv och hälsa under våren har diskuterats tillräckligt häftigt och man kan inte bortförklara den längre. Tunga utländska medier och facktidsskrifter tolkar det som ”**disaster**”. Någon ekonomisk fördel har laissez-faire metoden heller inte åstadkommit alls enligt **OECD**.

Att fortfarande i augusti offentligt slå fast att man gjort allting rätt trots att högkompetenta experter gång på gång visat på allt som gått fel, närmar sig historieförfalskningens konst. Historikernas senare dom över denna lär bli obarmhärtig. Möjligtvis kan vintern bjuda på en mera ödmjuk och verklighetsnära attityd. Vad som dock upptar mig i denna text är frågan

varför regering, riksdag och myndigheter fortsätter att kränka de dödas minne och de lidandes uppoffringar genom att inte ens minnas och ta ansvar för allt som gick fel. Varför skall det vara så svårt att erkänna misstag och lära sig av dem?

Statsministern **skyller** de döda på äldreboenden på kommunerna och hävdar samtidigt att hans regering styr riket. **FHMs ledare** påstår grötmyndigt att deras strategi inte har med dödstalen att göra och att andra länder om några år kommer att räkna ännu fler döda än Sverige. Trots att **facit**, till exempelvis i jämförelse med Norge, redan finns påstår man att det är "för tidigt att jämföra länder". Har inte många tusen medborgares liv och hälsa ett människovärde som de ansvariga hade kunnat rädda om man bara hade tillämpat samma strategi som grannländerna (Danmark, Norge, Finland, Tyskland)?

Varför tillämpade man inte samma framgångsrika noll-strategi som för att minska trafikoffren istället för att sända smittan i lagom mängd genom folket? Varför skyller myndigheter och regeringen ifrån sig istället för att erkänna begångna fel, bekänna sin skuld och be om förlåtelse? Efter många år av våld i apartheidsystemet lyckades man i Sydafrika tillsätta en sanningskommission som visade hur gärningsmän och offer kunde ta tag i det smärtfyllt förflutna och på så sätt öppna en ny försonad framtid för alla. Sverige bidrog då förtjänstfullt med stora resurser till denna process, och **Desmond Tutu** togs emot som en uppenbarelse i Sverige 1986. Vilka andra länder i världen kan idag skynda till hjälp och bidra till en försoning mellan ansvariga och offren som mist liv och hälsa i Sverige? Sannolikt tar i vart

fall en **EU-plan** för gemensamma åtgärder form under vintern, och man kan bara hoppas att makthavarna i Sverige då äntligen uppger sin ödesdigra "**exceptionalism**". Sars2-viruset kan man givetvis inte ställa till svars, men av dem som utformat viruspolitiken bör man kunna utkräva ansvar. Den av regeringen tillsatta Coronakommissionen har därför mycket att utreda.

Att med Sveriges säregna strategi utsätta befolkningen för den livsfarliga Sars2-smittan i lagom mängd och samtidigt tro sig kunna skydda äldre och svaga skapade en tragedi av historiska mått under våren och sommaren.

Många andra länder tog sig för pannan och Sverige bilden skadades allvarligt för många år framöver. Utrikes- och Nordenministrarna lyckades inte att övertyga om att alla hade fel, till exempel när de stängde gränserna. **Kungaparet** uttryckte att ingen kunde förklara varför man inte ens ska skydda sig och andra med ansiktsskydd. Men ingen kritik nådde fram och inga dialoger kring allas bästa ägde rum. Myndigheten har i början av mars försäkrat sig om all makt och "**avgörande inflytande**" från regeringen och har därför helt enkelt alltid rätt.

Regeringen och alla riksdagspartier tiger för närvarande stilla och verkar helst vilja avstå från att ägna sig åt pandemi-politik. Varför? Gäller i värsta fall även i Sverige vad som är realitet i dagens USA, sammanfattat av en världsledande medicinsk facktidsskrift som "**dying in a leadership vacuum**" (att dö i ett ledarskaps tomrum)? Till vilken "nytta" (utilitaristiskt sett) har dessa medborgare fått sätta livet till?

Naturlig flockimmunisering är sedan länge känt

för att utan tvekan vara oetisk, demokratiskt oacceptabel, biologiskt ineffektiv och politiskt kontraproduktiv. Många, även **WHO**, har skarpt fördömt den. Den uppenbarar en underliggande **politisk patologi**. Inte blir den bättre av att några hyperliberalistiska krafter i lag med dogmatiska lock down-motståndare, ultrahögerextremister och esoteriska konspirationsteoretiker, och givetvis **Donald Trump**, idag förespråkar en sådan lösning och hyllar den svenska modellen. Hamnar verkligen den svenska metoden med "frihet under ansvar" i ett bättre ljus än andra länder när man hamnar i ett sådant sällskap, och när man uppenbarligen bryter mot **Europas konvention till skydd för de mänskliga rättigheterna**, artikel 2, enligt vilken "Envars rätt till liv skall skyddas genom lag." Vi bör dock inte föregripa svaret utan invänta Europadomstolens dom i ett senare skede.

Frihet under ansvar måste dessvärre i idag tolkas som den enskildes ansvar för sitt eget liv i kombination med statens frihet från att kunna utkrävas ansvar. "**Den enskildes liv och hälsa underordnades aggregatet folkhälsan.**" Efter 1976 kan tjänstemän inte längre ställas till svars och anmälningar om grovt tjänstefel leder endast i en procent av fallen till en reaktion. Politiker i samtliga riksdagspartier nedprioriterar för närvarande viruspolitiken på dagens agenda och medborgarna har vid nästa val helt enkelt inget val.

Det tidigare stolta föregångslandet för jämlikhet, rättvis fördelning och praktiserade mänskliga rättigheter uppfyller idag inte ett enda av **WHOs fyra etiska krav** i en pandemi:

Kravet på *transparens* innebär att besluten och deras bakomliggande motiveringar måste

ske i offentligheten. I Sverige har man visserligen samlat befolkningen i en slags folkhälsonationalistisk ritual i livesända pressträffar men aldrig delat med sig av de bakomliggande skälen (innan den avslöjande mail-brevväxlingen publicerades långt senare). Även medierna har snarare rapporterat statens bedömning istället för att granska den, och vetenskapligt högtmeriterade kritiker har smutskastats.

Kravet på *inkludering* har statsmakterna likaså åsidosatt eftersom ingen medborgare, grupp eller institution, hur hög kompetent den än har varit, har tillåtits att delta i beslutsprocessen.

Konsistensen i den svenska strategin har visserligen kommunicerats med ett stort antal kurvor och mer eller mindre seriös matematisk modellering, men dess vetenskapliga kvalitet har av nationella och internationella underkänts på bred front, och FHM har inte följt den grundläggande regeringsinstruktionen att agera "på vetenskaplig grund". Regeringen har trots detta valt att inte omplacera myndighetens ledare.

Kravet på *ansvarsutkrävande* (accountability) utgör kanske det demokratisk mest centrala etiska kravet på en fungerande pandemipolitik. Om all makt utgår från folket måste de folkvalda och likaså tjänstemän kunna ställas till svars för sina handlingar. En sådan möjlighet verkar dock möta allvarliga hinder i dagens Sverige. Inte ens tusentals döda och långtidssjuka kan få en röst och en möjlighet att kräva sin rätt. Eller kommer Corona-kommissionen och Kungliga

Vetenskapsakademins expertkommission att kunna bidra till att en sådan väg kan öppnas?

Låt oss använda mitt resonemang i en annan skala, lokalt och mellanmänskligt.

En god väns syster (74 år) bröt under våren lårbenshalsen och lades in på ett stort sjukhus för en operation. Denna lyckades tillfredsställande, men ännu inlagd på sjukhuset smittades hon av covid-19 med svåra symptom. Istället för att flytta henne från den ortopediska kliniken till Covid-avdelningen och intensivvården beslutar läkaren om palliativ vård. Hennes man (84 år) motsätter sig dock med besked. Hans fru flyttas då till Covid-avdelningen och tillfrisknar relativt omgående. Många flera likartade berättelser finns, sådana som slutar lyckligt och sådana som slutar med dödshjälp. Med enfaset och goda skäl har de kristna kyrkornas Ekumeniska Råd fokuserat på eutanasin och krävt klara besked från Corona-kommissionen. Vem är ansvarig i staten? Läkaren, klinikchefen, regionen, staten, FHM som nästintill förbjuder masker? Eller är det regeringen som styr landet genom att avhända sig all makt till myndigheten som låter smittan blåsa i en förmenad lagom mängd genom folket? **Hur stämmer den förda politiken under covid-19-pandemin med de etiska principer som riksdagen fastställt för svensk sjukvård?** Vem tar sitt ansvar, och hur utkräver man egentligen ansvar, moraliskt och juridiskt?

Enligt den tyske katolske befrielsesteologen **Johann Baptist Metz** utgör minnet av de föregående medmänniskornas lidande ett nödvändigt element för att övervinna det teknokratiska avhumaniserade samhället. Han kritiserar skarpt glömskans samtida kultur

(amnesin) och pläderar för minnets moraliska kraft, en *memoria passionis subversiva*, särskilt i kampen mot ett miljö- och klimatförstörande samhälle. Metz formulerade sitt krav i minnet av den tyska judeutrotningen som han själv bevittnat och inför den samtida miljöförstörelsen accelererande framfart.

Walter Benjamin formulerade redan under andra världskriget kravet att de kvarlevande måste "borsta historien mothårs" så att de oskyldiga offren kunde få en röst och ett minne. Hur ska vi vårda minnet av offren efter Sars2-virusets framfart i en stat som har delvis misslyckats att skydda envars rätt till liv och hälsa? Det är nog fint att arrangera en **nationell minneshögtid** i Uppsala domkyrka på årets Allhelgonadag, men utan den etiska dimensionen kan en allmän högtid knappast leda till en förlösande sorg. *Memoria passionis* utan *memoria subversiva* hotar att leda till kollektivt ohälsosam förträngning. Kanske kan dock denna Allhelgonahelg och högtid öppna en ny horisont?

Finns det ett utrymme för att påbörja ett försoningens samtal bortom prestige, skuldförnekande, kunskapsförakt och **kvasidebatter** (i stil med "de hade ändå dött snart" eller "de har inte dött av utan med covid")? Det gick sisådär med minnet av offren efter Estonias förlisning 1994, om man bortser från kommissionens bristfälliga förklaring. Kan vi inte börja börja tala om framtiden i försoningens ljus? Tänk om man kunde mobilisera landets krafter i staten och civilsamhället som i folkhemmets historiska början, istället för att "**bunta ihop dom**" och glömma dem?

Helt utan myndigheternas eller trossamfundens initiativ har enormt många människor i flera år självmant börjat i Allhelgonatid att besöka sina nära och kära på kyrkogårdarna i Europas förment mest sekulariserade land. Med blommor, ljus och goda minnen tar de sig gott om tid (en annorlunda utmätt tid) för att samlas och minnas innan ljuset minskar ännu mer in i höstens mörkaste skede. Tänk om även beslutsfattarna i pandemin kunde stanna upp ett slag, andas djupt och minnas vad som skett i kampen med Sars2. Kanske kan minnet av det som varit växa samman med en mera övertygande och hoppfull vision om vad som kan komma? Självklart med ansiktsskydd för alla.

Kanske bör konstnärsnämnden utlysa en offentlig tävling för en skulptur till de dödas minne, även med plats för namnen för denna vinters avlidna? Härliga strider kan bryta ut var den ska den placeras: utanför Rosenbad, FHM eller Karolinska? Eller kanske på Peter Weiss plats, där åtminstone han fick ett litet byggt minne?

Eller varför inte satsa stort och inleda diskussionen kring ett svenskt pandemimuseum som ett bidrag till den europeiska uppgörelsen med det förflutna. Lika förtjänstfullt och skapande kunde det bli som regeringens tidigare beslutat om ett judiskt museum för att låta historiens och minnets motmakter växa mot antisemitism, folkmord och förakt för minoriteter. Ett pandemimuseum kan på så sätt låta historiens spår och vårt kollektiva minne och dess moraliska kraft hjälpa oss att empatiskt läka tidens sår. Att hugga de dödas namn i sten på ett torg utanför en sådan byggnad vore en hoppfull början. Det skadar inte att vända

blicken bakåt och vända om.

